



Верховний  
Суд

# Способи захисту порушеного права. Ефективність способів захисту порушеного права.

**Лариса Рогач**

Голова Касаційного господарського суду  
у складі Верховного Суду

## Частини перша та друга статті 2 ГПК України (ЦПК України)

Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, **з метою ефективного захисту** порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

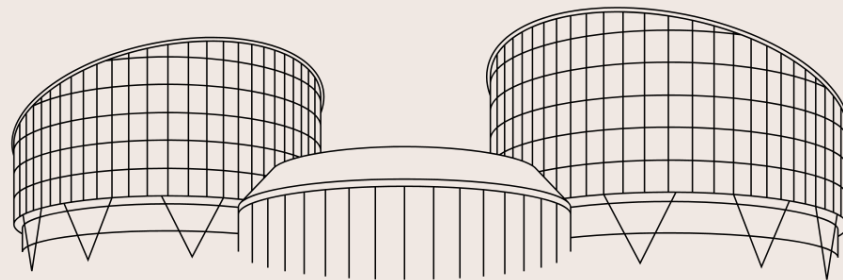
Суд та учасники судового процесу **зобов'язані керуватися завданням господарського судочинства**, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

## За чинною редакцією ГПК України та ЦПК України, з урахуванням змін, внесеними Законом № 590-ІХ, частини друга –четверта статті 5 цих Кодексів звучить так:

2. У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.
3. Єдиним способом захисту прав осіб, які є (були) учасниками банку і права та інтереси яких були порушені внаслідок виведення неплатоспроможного банку з ринку або ліквідації банку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, є відшкодування завданої шкоди у грошовій формі.
4. Визнання протиправним (незаконним) індивідуального акта/рішення, зазначеного у частині третій цієї статті, не може бути підставою для застосування способів захисту у вигляді визнання недійсними, нечинними, протиправними та скасування будь-яких рішень, правочинів або інших дій/визнання протиправною бездіяльністю, прийнятих, вчинених або допущених у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку/ліквідації банку.

## Прикінцеві та перехідні положення Закону № 590-IX передбачають, що:

7. Судові провадження в господарських справах за позовом учасника та/або колишнього учасника банку про захист прав або інтересів, які були порушені внаслідок виведення банку з ринку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, судовий розгляд яких станом на день набрання чинності цим Законом не завершений у судах першої, апеляційної або касаційної інстанцій шляхом ухвалення рішення (ухвали, постанови), у разі невідповідності обраних позивачем способів захисту вимогам частин третьої, четвертої статті 5 Господарського процесуального кодексу України підлягають закриттю у відповідній частині судом, який розглядає справу.

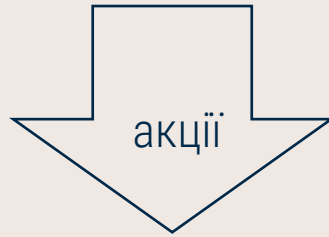


EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS  
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Статусу остаточного набуло рішення ЄСПЛ у справі «Атіма Лімітед» проти України» (заява № 56714/11)

Справа стосується скарги підприємства-заявника за ст.1 Першого протоколу до Конвенції на втручання у його право власності на певні акції.

Міськрада (продавець)



Підприємство «Н.» (покупець)



Атіма Лімітед  
(набувач акцій)

**Предмет позову – визнати недійсним первісний договір, визнати територіальну громаду власником акцій та повернути ці акції у громаду.**

Інші справи:

- 1)набувач акцій просив стягнути з міськради сплачену суму за акції (суди відмовили);
- 2)набувач акцій (до міськради) просив визнати його право власності на акції;
- 3)підприємство «Н.» проти міськради про стягнення коштів за акції + % (суди прийняли рішення про відшкодування сум).

## До яких висновків дійшов ЄСПЛ у цій справі?

- як впливає з тлумачення національними судами вищих інстанцій національного законодавства, витребувати акції від підприємства-заявника, добросовісного набувача, якому були перепродані акції, можна було лише шляхом подання проти нього віндикаційного позову на підставі частини першої статті 388 ЦК України. Таким чином, згідно з національним законодавством останнє положення могло бути єдиною правовою підставою для позбавлення підприємства-заявника його власності. Однак у цій справі проти підприємства-заявника такого позову подано не було;
- у результаті суди, вочевидь, не могли ухвалити рішення щодо прав власності підприємства-заявника та застосувати зазначене положення *proprio motu*, тобто за відсутності такої вимоги прокурора до підприємства-заявника.

Практика ВС щодо способів захисту базується на двох основних взаємопов'язаних принципах:

I. спосіб захисту має бути належним та ефективним;

II. має дотримуватися принцип процесуальної економії.

Судовий захист повинен бути повним та відповідати принципу процесуальної економії, тобто **забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту.**

*Постанови ВП ВС від 22.09.2020 у справі № 910/3009/18 (п. 63), від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19 (п. 6.13), від 16.02.2021 у справі № 910/2861/18 (п. 98).*



**8.40.** Велика Палата Верховного Суду зауважує, що в кінцевому результаті ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту) (пункт 145 рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 року у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» (Chahal v. the United Kingdom, заява № 22414/93) та пункт 75 рішення ЄСПЛ від 05 квітня 2005 року у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02)).

*Постанова ВП ВС від 25.01.2022 у справі № 143/591/20*

## Частина четверта статті 362 ЦК України

У разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Одночасно позивач зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити покупець.

# Які умови застосування способу захисту права та інтересу?

Застосування будь-якого способу захисту цивільного права та інтересу має бути об'єктивно виправданим та обґрунтованим:

- застосування судом способу захисту, обраного позивачем, повинно реально відновлювати його наявне суб'єктивне право, яке порушене, оспорується або не визнається;
- обраний спосіб захисту повинен відповідати характеру правопорушення;
- застосування обраного способу захисту має відповідати цілям судочинства;
- застосування обраного способу захисту не повинно суперечити принципу верховенства права.

## Випадки на практиці, у яких особа звертається до суду:



- 1) захистити порушене право та інтерес;
- 2) за преюдицією (ч. 4 ст. 75 ГПК України);
- 3) створити доказ;
- 4) створити підґрунтя для перегляду кінцевого судового рішення в іншій справі.

## Коли заявлена вимога не може бути предметом судового розгляду?

- визнання правочину позивача з третьою особою дійсним є фактично вимогою про встановлення юридичного факту у спорі з відповідачами щодо права на отримання гарантованого відшкодування /постанова ВС від 18.09.2019 у справі № 638/17850/17;
- визнання протиправним та скасування рішення Комісії у частині визнання позивачів пов'язаними з ПАТ «КБ «Приватбанк» особами (причиною звернення позивачів до суду є їхнє прагнення одержати від ПАТ «КБ «Приватбанк» кошти. Це є основною вимогою у цьому спорі) /постанова ВС від 15.06.2020 у справі № 826/20221/16;
- протиправність дій відповідача в частині встановлення заборони на переміщення залізничного рухомого складу у спорі господарюючих суб'єктів про відшкодування шкоди є підставою для позову (інше тлумачення ефективного способу захисту у спорі про визнання протиправними дій та стягнення збитків означало б, що вимоги про відшкодування шкоди (збитків) у межах приватноправових відносин не можуть бути самостійним способом захисту порушеного права і не можуть розглядатися без супутньої їм окремої вимоги про констатацію протиправності рішень (дій, бездіяльності) винної особи) /постанова ВС від 11.01.2022 у справі № 904/1448/20

# Захист інтересу у правовій визначеності

Для належного захисту інтересу від юридичної невизначеності у певних правовідносинах особа може на підставі пункту 1 частини другої статті 16 ЦК України заявити вимогу про визнання відсутності як права вимоги в іншій особі, що вважає себе кредитором, так і свого кореспондуючого обов'язку, зокрема, у таких випадках:

- кредитор у таких правовідносинах без подання до суду відповідного позову може звернути стягнення на майно особи, яку він вважає боржником, інших осіб або інакше одержати виконання поза волею цієї особи-боржника в позасудовому порядку;
- особа не вважає себе боржником у відповідних правовідносинах і не може захистити своє право у межах судового розгляду, зокрема, про стягнення з неї коштів на виконання зобов'язання, оскільки такого судового розгляду кредитор не ініціював (наприклад, кредитор надсилає претензії, виставляє рахунки на оплату тощо особі, яку він вважає боржником).

*Постанова ВП ВС від 26.01.2021 у справі № 522/1528/15-ц*

# Чи призвело судові рішення до захисту порушених прав?

До прикладу, предметом позову були дві вимоги:

- 1) визнання незаконною відмови у поновленні договору оренди землі;
- 2) укладення додаткової угоди до договору оренди земельної ділянки.

Суди першої та апеляційної інстанцій позов задовольнили.

ОП КГС постановою від 16.09.2019 у справі № 908/2314/18 відмовила в укладенні додаткової угоди до договору оренди земельної ділянки та залишила в силі судові рішення про визнання незаконною відмови у поновленні договору оренди землі.

# Формулювання позовних вимог

Предметом позову було скасування реєстраційної дії про припинення юридичної особи у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

ВП ВС постановою від 16.11.2022 у справі № 911/3135/20 задовольнила позов частково та відмінила державну реєстрацію припинення юридичної особи, здійснену державним реєстратором.

У постанові ВП ВС від 20.09.2018 у справі № 813/6286/15 зазначено, що Законом про державну реєстрацію встановлено спростовану презумпцію відомостей, внесених до ЄДР, з огляду на що запис про припинення юридичної особи не є беззастережним доказом того, що юридична особа дійсно припинилася та більше не існує. Якщо процедуру ліквідації не було здійснено належним чином, зокрема не було відчужене майно особи, то внесення до ЄДР запису про припинення цієї юридичної особи не зумовлює її припинення, а також припинення права власності на її майно.

У подібних випадках до ЄДР вносяться зміни про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі судового рішення, яке набрало законної сили.



Вимогу позивача про зобов'язання укласти договір у певній редакції у випадках, які допускають вирішення таких спорів судом, слід тлумачити як вимогу про визнання укладеним такого договору в судовому порядку в запропонованій позивачем редакції, що не суперечить способам захисту, визначеним пунктом 1 частини другої статті 16 ЦК України, та відповідає способам захисту, визначеним статтею 20 ГК України.

За наслідками розгляду такої вимоги у резолютивній частині свого рішення суд, керуючись частиною дев'ятою статті 238 ГПК України, має зробити висновки *про визнання укладеним договору в запропонованій позивачем редакції*, виклавши текст редакції договору, яка за висновками суду відповідає вимогам законодавства та визнається судом укладеною, *чи про відмову у визнанні укладеним договору в запропонованій позивачем редакції*.

*Постанова ОП КГС від 18.09.2020 у справі № 916/1423/18*

## Переведення прав та обов'язків покупця

Для захисту переважного права наймача (орендаря), який належним чином виконує свої обов'язки відповідно до умов договору та закону, в разі продажу речі, переданої у найм (оренду), належним способом захисту є переведення на наймача (орендаря) прав та обов'язків покупця відповідної речі.

Велика Палата Верховного Суду зазначила, що вимога про визнання недійсним договору купівлі-продажу речі сама по собі не може вважатися ефективним способом захисту порушеного переважного права наймача (орендаря) на придбання такої речі. Адже в результаті задоволення такої вимоги право такої особи захищене не буде, що змусить наймача (орендаря) звертатися до власника з пропозицією відчуження речі на тих самих умовах, що були передбачені договором купівлі-продажу, який визнаний недійсним, а в разі незгоди власника – до суду з новим позовом.

*Постанова ВП ВС від 23.06.2020 у справі № 909/337/19*

## Який ефективний спосіб захисту права власності на земельні ділянки, що належать до водного фонду?

Як зайняття земельної ділянки водного фонду, так і наявність державної реєстрації права власності на таку ділянку за порушником з порушенням Земельного та Водного кодексів України треба розглядати як не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади, а належним способом захисту прав власника є негативний позов (див. постанови ВП ВС від 28.11.2018 у справі № 504/2864/13-ц (п. 71), від 12.06.2019 у справі № 487/10128/14-ц (п. 81), від 11.09.2019 у справі № 487/10132/14-ц (п. 97), від 15.09.2020 у справі № 372/1684/14-ц (п.46) та інші).

*Постанова ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц*

## Який ефективний спосіб захисту права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення, що вибули з володіння власника?

З огляду на зовнішні, об'єктивні, явні і видимі природні ознаки таких земельних ділянок (якщо такі ознаки наявні) особа, проявивши розумну обачність, може і повинна знати про те, що земельна ділянка є лісовою земельною ділянкою. Це може свідчити про недобросовісність такої особи і впливати на вирішення спору, зокрема про витребування лісової земельної ділянки, але не може свідчити про неможливість володіння (законного чи незаконного) приватною особою такою земельною ділянкою.

## Який ефективний спосіб захисту права власності на земельні ділянки лісогосподарського призначення, що вибули з володіння власника?

Велика Палата Верховного Суду підтверджує свій висновок про те, що вимога про витребування земельної ділянки лісогосподарського призначення з незаконного володіння (віндикаційний позов) у порядку статті 387 ЦК України є ефективним способом захисту права власності. Такий висновок випливає з постанови ВП ВС від 30.05.2018 у справі № 368/1158/16-ц, на яку посилається Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, постанов ВП ВС від 22.05.2018 у справі № 369/6892/15-ц, від 07.11.2018 у справі № 488/5027/14-ц.

*Постанова ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц*

## Як набути або відновити втрачене володіння нерухомим майном, яке посвідчується державною реєстрацією права власності?

Якщо позивач прагне набути або відновити втрачене володіння нерухомим майном, яке посвідчується державною реєстрацією права власності (принцип реєстраційного підтвердження володіння, сформульований у постанові ВП ВС від 04.07.2018 у справі № 653/1096/16-ц (провадження № 14-181цс18, пункти 43, 89) та багатьох інших), то застосовуються загальні способи захисту прав, визначені ЦК України.

# Як набути або відновити втрачене володіння нерухомим майном, яке посвідчується державною реєстрацією права власності?

Належними є такі способи захисту прав, застосування яких призводить до набуття позивачем володіння нерухомим майном:

- віндикаційний позов (стаття 387 ЦК України);
- позов про примусове виконання обов'язку в натурі (пункт 5 частини другої статті 16 ЦК України), зокрема позов про витребування нерухомої речі у продавця, який відмовився передати річ (частина друга статті 665, частина перша статті 620 ЦК України);
- позов про повернення нерухомої речі, переданої на виконання недійсного правочину, тобто нікчемного або визнаного судом недійсним оспорюваного правочину (абзац другий частини першої статті 216, частина перша, пункт 1 частини третьої статті 1212, частина перша статті 1213 ЦК України);
- позов про повернення нерухомої речі, переданої на виконання неукладеного правочину, чи в інших випадках набуття нерухомого майна без достатньої правової підстави або на підставі, яка згодом відпала (частина перша статті 1212, частина перша статті 1213 ЦК України).

Зазначені способи захисту прав опосередковуються вимогами про витребування, повернення або стягнення нерухомого майна. Судове рішення про задоволення таких вимог є підставою для державної реєстрації права власності за позивачем, але за умови, що на час вчинення реєстраційної дії право власності зареєстроване за відповідачем, а не за іншою особою.

## Як набути або відновити втрачене володіння нерухомим майном, яке посвідчується державною реєстрацією права власності?

Відповідно до усталеної практики Великої Палати Верховного Суду якщо позивач вважає, що його право порушене тим, що право власності зареєстроване за відповідачем, то належним способом захисту є віндикаційний позов, оскільки його задоволення, тобто рішення суду про витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння, є підставою для внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Натомість вимоги про скасування рішень, записів про державну реєстрацію права власності на це майно за незаконним володільцем не є необхідними для ефективного відновлення його права.

*Див., зокрема, пункт 100 постанови ВП ВС від 07.11.2018 у справі № 488/5027/14-ц (провадження № 14-256цс18)*



## Як набути або відновити втрачене володіння нерухомим майном, яке посвідчується державною реєстрацією права власності?

Задоволення віндикаційного позову є підставою для внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Водночас такий запис вноситься виключно в разі, якщо право власності на нерухоме майно зареєстроване саме за відповідачем, а не за іншою особою. Такі висновки сформульовані, зокрема, в постанові ВП ВС від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16 (провадження № 14-208цс18), у пункті 98 постанови ВП ВС від 07.11.2018 у справі № 488/5027/14-ц (провадження № 14-256цс18).

Отже, ефективність віндикаційного позову забезпечується саме наявністю державної реєстрації права власності за відповідачем, оскільки за відсутності такої реєстрації судові рішення про задоволення віндикаційного позову не є підставою для державної реєстрації права власності за позивачем.

## Який спосіб захисту може застосувати орендар земельної ділянки у разі укладення у період дії його договору іншого договору оренди тієї ж земельної ділянки?

Унаслідок укладення оскарженого договору ФГ отримало право оренди земельної ділянки, що стало перешкодою для позивача у реалізації аналогічного права щодо тієї самої земельної ділянки. ВП ВС погодилася з висновками судів про порушення права позивача на оренду земельної ділянки та наявність підстав для визнання оскарженого договору недійсним (пункт 41 постанови).

*Постанова ВП ВС від 15.01.2020 у справі № 587/2326/16-ц (провадження № 14-442цс19)*

*Аналогічні висновки викладені, зокрема, в постановах ВП ВС від 20.03.2019 у справі № 587/2110/16-ц (провадження № 14-25цс19), від 10.04.2019 у справі № 587/2135/16-ц (провадження № 14-74цс19), від 02.10.2019 у справі № 587/2331/16-ц (провадження № 14-411цс19).*

## Який належний спосіб захисту в разі відмови чи ухилення орендодавця від укладення додаткової угоди до договору оренди землі?

У разі відмови чи ухилення орендодавця від укладення додаткової угоди до договору оренди землі належним способом захисту порушеного права є визнання укладеною додаткової угоди з викладенням її змісту (пункт 67 постанови), а не визнання договорів оренди поновленими.

*Постанова ВП ВС від 26.05.2020 у справі № 908/299/18*

*Близькі за змістом висновки у постанові ВП ВС від 29.09.2020 у справі №378/596/16-ц*

# Який належний спосіб захисту в разі порушення переважного права орендаря укладенням орендодавцем під час дії договору оренди землі договору з іншим орендарем

Якщо первинний орендар має право на укладення договору оренди (додаткової угоди до неї), то наявні два різні порушення прав первинного орендаря: орендодавцем (який відмовляється укласти додаткову угоду до договору оренди) та наступним орендарем (який незаконно заволодів майном – правом оренди – шляхом реєстрації цього права). Тому належним способом захисту прав первинного орендаря будуть дві позовні вимоги: про спонукання до укладення додаткової угоди (тобто про визнання такої угоди укладеною) та про визнання відсутнім права оренди у наступного орендаря. Про належність такого способу захисту як визнання відсутнім права вже зазначала Велика Палата Верховного Суду (постанова від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19, пункти 6.12, 6.14).

Судове рішення про визнання відсутнім права відповідно до пункту 9 частини першої статті 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» є підставою для державної реєстрації припинення права оренди.

*Постанова ВС від 25.01.2022 у справі № 143/591/20*

# Конкуруючі та альтернативні способи захисту

Належним та ефективним способом захисту є лише той, який спрямований саме на ті правові наслідки, які захищають право. Утім, із цього правила існують винятки.

*Наприклад*, допускається подання одночасно вимог про повернення одержаного за правочином і про визнання правочину недійсним, за умови, що цей правочин є оспорюваним.

Конкуруючі способи захисту слід відрізнити від альтернативних способів захисту прав, спрямованих на досягнення різних правових результатів.

*Наприклад*, відповідно до частини другої статті 768 ЦК України наймач має право за своїм вибором вимагати: 1) заміни речі, якщо це можливо; 2) відповідного зменшення розміру плати за найм речі; 3) безоплатного усунення недоліків речі або відшкодування витрат на їх усунення; 4) розірвання договору і відшкодування збитків, які були йому завдані.

20 березня 2023 року у ВРУ зареєстровано законопроект № 9127, яким пропонується викласти в новій редакції частину другу статті 5 процесуальних кодексів

**Стаття 5. Способи судового захисту**

...

**2. Позивач може обрати спосіб захисту, передбачений законом або договором, або інший спосіб, який не суперечить закону. Суд не може відмовити у задоволенні позову з підстав обрання позивачем неефективного способу захисту, якщо такий спосіб передбачений законом або договором.**

...

Законотворці вважають, що наведена норма однозначно буде мати дієвий ефект та не допустить обмеження права на суд через неефективно обраний спосіб захисту прав позивачем.



---

Верховний  
Суд

---

Дякую за увагу!